

Наталія ЛЕВКОВИЧ

доцент кафедри історії і теорії мистецтва ЛНАМ

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ТОРАШИЛДІВ ГАЛИЧИНИ XVIII – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТ.

© Левкович Н., 2015

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.33962>

Анотація. У статті розглядаються торашилди, металеві, найчастіше срібні пластини, що кріпилися в синагогах до сувоїв Тори на ланцюжках, поверх торамантлів. Метою статті є аналіз пам'яток, створених у Галичині в XVIII – першій третині XX ст. Більшість торашилдів виконано з срібла (часто доволі низької проби) у техніці лиття, штампування, гравіювання, карбування, золочення, також використовували вставки кольорового скла, емалі. Призначення торашилда визначило характер його декоративного оздоблення. Важливу роль в організації композиції відігравали написи, виконані на івриті, які розташовували на випуклих, здебільшого обрамлених орнаментом площинах. У декоративному оздобленні торашилдів переважає рослинна орнаментика, доповнена зображеннями тварин: оленів, левів, ведмедів, птахів. Традиційним є використання мотиву корони, скрижалей заповіту, арки з Сувоями Тори посередині, постатей Мойсея та Аарона. Торашилди є втіленням єдності тексту та декоративної функції, важливим духовним і естетичним фактором у ритуальній культурі громади.

Ключові слова: торашилд, декор, текст, сувої Тори.

Функціональне призначення творів єврейського декоративно-ужиткового мистецтва Галичини XVIII – першої третини XX ст. безпосередньо пов'язане з релігійно-обрадовими традиціями. Більшість пам'яток є синагогального вжитку і використовувалися з метою пошанування Сувоїв Тори. У синагозі ці предмети традиційно зберігаються в Арон-га-Кодеш (у ашкеназійській традиції) — декоративно оздоблені, часто поліхромні арці, що виступає відносно основної лінії стіни, або в шафі. У синагогах Сувої Тори зберігали в тораманті — чохлах з коштовної тканини: парчі, оксамиту, шовку або атласу, які оздоблювали гаптуванням, вишивкою золотими та срібними

нитками. Увінчували Сувої Тори Коронами Тори або римоні-мамаи — коштовними наверхами, що вдягалися на ец-хаїми — ручки стержнів, на які намотувалися сувої. З лицевого боку, поверх торамантлу, на ланцюжках кріпили торашилд — срібну табличку, щиток з символічними написами та щедрим декором.

Термін торашилд перекладається як щит Тори і залежно від регіону, використовуються також синоніми “тасс” і “брестплейт”. Використання торашилдів було поширеним серед ашкеназійських общин, однак відомі збережені пам’ятки XVII — XVIII з Італії, зокрема, Венеції, а також Греції, Туреччини та Персії. Пов’язано це з тим, що євреї-ашкеназі зберігали сувої Тори в тканинних чохлах, а в сефардських общинах їх виміщували в дерев’яні, інколи срібні (посріблені) скриньки — тік.

Початкове практичне значення торашилд полягало в тому, щоби допомагати швидко знайти необхідну для читання главу Тори. Тому в нижній частині щитків розташовували невеликі, здебільшого прямокутні віконечка, у які вставляли змінні пластини з написаними днями або святами. Таким чином, торашилд певною мірою слугував своєрідним календарем. Однак значна частина збережених пам’яток виконували винятково декоративну функцію.

Єврейська усна традиція пов’язує торашилд з нагрудником первосвященика хошен — *חושן* (*hoshen*) [1, с. 56]. В англійській мові для означення терміна торашилд часто використовують термін “брестплейт” (*breastplate*), що буквально перекладається як “нагрудник”. Використання металевої таблички нагрудника можна вважати однією з храмових алюзій і метафорою храмової літургії, що підкреслює також і декоративне оздоблення. На низці пам’яток зображено первосвященика Аарона, храмові атрибути, зокрема менору, ритуальну жертву, а також благословляючий знак коенів. У окремих випадках форми й декор торашилда відповідають нагруднику первосвященика з дванадцятьма каменями — символами колін ізраїлевих. Таким чином, нагрудник первосвященика можна вважати прообразом торашилда. Ритуальний одяг первосвященика Аарона детально описаний у книзі Вихід, окрема увага зосереджена саме на нагруднику. “...15 І виткай хошен, що виясняє істину, так само як і ейфод: з ниток золотих, ниток голувої шерсті, багрянці, червлениці й льону, скручених

разом, виткай його. 16. Повинен він бути чотирикутним, подвійним... 17 І встав у нього камені в оправах, чотири ряди каменів по рядах: рубін, топаз, смарагд — перший ряд; 18 другий ряд — бірюза, сапфір, діамант; 19 третій ряд — опал, агат і аметист; 20 четвертий ряд — хризоліт, онікс і яшма: у золотих оправах мають бути вони. 21 І камені ці будуть відповідати дванадцяти іменам синів Ізраїлю: дванадцять по числу їх імен, і на кожному буде вирізано, як на печаті, ім'я дванадцяти колін..." [Вихід (Тецаве XXVIII) 28. 15-22)]. Рубін — ім'я (коліно) Реувен, топаз — Шимон, смарагд — Леві, бірюза — Іегуда, сапфір — Ісахар, діамант — Завулун, опал — Даң, агат — Нафталі, аметист — Гад, хризоліт — Ашер, онікс — Йосеф, яшма — Біньямін. Хошен з каменями на грудях первосвященика у момент служіння повинен був нагадувати перед лицем Всевишнього про прагнення всього народу до святості та про бажання виконати волю Творця. Нагрудник також називали "хошен гамішпат" — "нагрудник суду", адже він володів надможливостями, дарованими Всевишнім, давати правильні відповіді на запитання первосвященика. Так і Тора дає євреєві можливість знайти істину розуміння всевіту і відповідь на будь-яке питання. Священними властивостями хошен був наділений тільки в часи Мішкана (переносного Храму) і часи Першого Храму. До цієї теми традиційно зверталися мислителі юдаїзму даючи численні коментарі [2].

Використання торашилда в убранстві Тори стає своєрідним нарядом на шати первосвященика і зв'язок з нагрудником-хошеном, втіленням єдності всіх юдеїв у служінні Богу. Однак з плином часу первинні символи втрачали своє значення і доволі часто перетворювалися на формальну оздобу, данину давнім традиціям [3].

Форма торашилда зумовлена його практичним значенням і зв'язком з нагрудником-хошен. За звичай це прямокутна, наближена до квадрата металева пластина з кільцями по верхніх кутах або з тильного боку для закріплення ланцюжка. Форми торашилдів значно збагачуються під впливом стилістики бароко, з'являється пишне декоративне оздоблення. Саме в XVIII ст. популярною стає форма, що за абрисами відтворює латунні циферблати годинників з люнетами аркового типу, неймовірно популярними в цей період. Така форма дає можливість майстро-

ві значно збагатити композиції оздоблення. Також у XVIII ст. у Австро-Угорській імперії поширеними були торашилди у вигляді барокового картуша. Такі тенденції простежуються впродовж всього XIX ст. У кінці XIX — на початку XX ст., поруч з традиційними формами, популярними стають торашилди, абрис яких відтворюють геральдичні щити, увінчані короною, картуші, сувої тощо. Таким чином можна виділити три основні форми торашилдів, створених у Галичині в XVIII — першій третині XX ст.: 1) прямокутні; 2) прямокутні з люнетом аркового типу; 3) картушевого типу. На теренах Західної Європи побутували торашилди овальної, круглої форми, а також у вигляді завіси, драперії, що може трактуватися як імітація храмової завіси. Такі торашилди були особливо популярними в Нюрнберзі, Аугсбургу, Франкфурті — на — Майні та у Вестфалії.

Розміри торашилдів були довільними, але їх розташування передбачало певні обмеження і коливаються від 30 см висоти і 25 см ширини до 8 см висоти і 7 см ширини. У поодиноких випадках торашилди XVIII ст. є значно більшими, зокрема, це пам'ятки бродівського осередку. Варто зазначити що середні розміри галицьких торашилдів значно менші порівнянно з пам'ятками Німеччини, Австрії, Польщі. Більшість торашилдів виконано з срібла (часто доволі низької проби) у техніці лиття, штампування, гравіювання, карбування, золочення, також використовували вставки кольорового скла, емалі.

Призначення торашилдів в певною мірі визначило їхнє декоративно оздоблення. Важливу роль у організації композиції відігравали написи на івриті, які розташовували на випуклих, здебільшого обрамлених орнаментом площинах. Так, у центральну частину традиційно відводили під зображення скрижалей заповіту з півкруглими завершеннями з десятьма заповідями, даними Мойсееві на горі Синай. Також доволі часто в центральній частині розташовували написи, що вказували ім'я донатора торашилда, коли й на честь якої події його виконали. У нижній частині розташовували віконце або пази, в які вкладали таблички з написаними назвами свят, днів тижня, відповідно до яких читали визначені глави Тори. Доволі часто в невеликих за розміром торашилдах такі написи відсутні.

Тексти торашилдів традиційно займають центральну частину, інколи згруповані в окремі блоки. Упродовж тривалого часу сформувалося кілька основних текстових формулювань, які наносили на металеві пластини.

Одним з найпоширеніших написів є слово “субота”, виконане на івриті, пов’язане з початковим призначенням торашилда вказувати на день тижня або свято для полегшення пошуку відповідної глави Тори. Напис виконувався повністю або ж як аббревіатура. Викарбуване слово “שבת” — “субота” займає центральну частину торашилда виконаного в Галичині в кінці XVIII ст. [4] В оточенні пишного барокового орнаменту, основним мотивом якого є акантове листя та рокайль, чітко прочитується напис. Верхню частину торашилда формує ажурна корона, що незначним сегментом виступає за основну лінію виробу й ніби увінчує, коронує слово субота, таким чином визначаючи її місце в житті юдеїв. На особливу увагу заслуговує торашилд, створений у Львові 1754 року [5]. Загальна композиція виконана за геральдичним принципом. У центральній частині в медальйоні, який підтримують фігури левів, розташовано слово “субота”. Фланкують композицію дві колони з ажурними стовбурами та капітелями з елементами коринфського ордера. П’єдестал колон додатково декоровано вставками з червоного скла. У люнеті розташовано фігури грифонів, увінчані ажурною короною. У нижньому медальйоні ледь викарбувано напис, який свідчить, що це є дарунок Яхуди Лейба, сина Шломо Залмана благословенної пам’яті 1754 року. Яскраво простежується контраст між чітким, акцентованим написанням слова “субота”, додатково золоченим, і спрощеним трактуванням донаторського тексту. Композиційний уклад торашилда відповідає принципам компонування гербів, що традиційно є в Європі символом вищого суспільного становища, гідності, честі. Таким чином, окрім ритуальної функції торашилд виконує роль прославлення роду його замовника.

Доволі поширеним на торашилдах є вислів — “רתך הרת” — “Корона Тори”, або його аббревіатура з двох початкових букв “שבת”. Таким чином, за допомогою тексту акцентується увага на вищій мудрості Тори. Корона Тори є символом мудрості Тори, у притчах царя Соломона зазначено, що нею ца-

рів коронують на царство [Притчі царя Соломона 8, 12-30]. В окремих випадках поруч з написом “Корона Тори” також є написи “Корона Царства” та “Корона Доброго Імені”. Рабі Шимон, мислитель II ст. н.е., вважав, що є три корони: Корона Тори, Корона священства, Корона царства, але тільки людина, що володіє образною короною Доброго імені може володіти попередніми трьома. Відповідно, Корона Доброго імені є понад усіма [Мішна. Трактат Авот 4:7]. Таким чином, написи з назвами символічних Корон на торашилдах втілюють важливі аспекти морально-етичного кодексу юдаїзму.

Втіленням таких ідей є торашилд створений у Львові в 1800/01 рр. [Н.І. 174]. Торашилд прямокутної форми з люнетом, виконаний зі срібла у техніці штампування, золочення з укомпонованим напівкоштовним камінням та інкрустованим золотом. Композиція декоративного оздоблення пам’ятки вирішена на основі мотиву порталу, утвореного двома колонами, стовбури яких оповиті виноградним гроном. Колони підтримують карниз з емалевими вставками, на яких золотом написані символічні назви трьох Корон. На центральному картуші розташовані десять заповідей. Особливої декоративності та урочистості торашилду надають рококові орнаменти: рокайль, акантове листя, квіти, сплетені в гірлянди. По обидва боки колон розташовані зображення знаків зодіаку, які мають важливе символічне значення в культурі юдаїзму. Абриси верхньої частини торашилда сформовані мотивом драперії, що відтворюють відкриті завіси, увінчані ламбрекеном. Таким чином простежується образний зв’язок з храмовою завісою та нішею Арон-га-Кодеш. Між завісами вкомпоновано декоративний картуш, який фланкують симетрично розташовані відносно центральної осі фігури грифонів. Увінчує торашилд зображення значно стилізованої корони, у центрі якої написано “Корона Доброго Імені”. Аналізований торашилд є втіленням синтезу тексту й декору, основних морально-етичних засад юдаїзму, а також заповіді “хідур міцвот” прикрашати предмети ритуального призначення.

Значну частину торашилдів декорує напис “Святиня Господня”. Відповідно простежується схожий до попереднього акцент на мудрості Тори, а також важливості Арон-га-Кодеш

як вмістилища для Сувоїв Тори, яке є однією з храмових алюзій, місцем присутності Бога в часи існування переносного Мішкану, а потім Храму. Такі написи включені в загальну композицію декоративного оздоблення низки торашилдів, виготовлених у Галичині в XVIII – першій третині ХХ ст.

Традиційно в центральній частині торашилдів на пластинах у вигляді Скрижалей наносили 10 заповідей Господніх.

На окрему увагу заслуговують донаторські написи на торашилах. Таку популярність можна пояснити зв'язком торашида із синагог діаспори зі своїм прототипом, джерелом духовних інспірацій — нагрудником первосвященника, який мав надможливість й давав відповіді народу Ізраїлю. На торашилах доволі часто міститься написане прохання до Господа дати дітям донатора можливість вивчати Тору, дожити до весільної Хупи та добрих справ. Таким чином, торашилд стає трансцендентним зв'язком між людиною і Богом за допомогою тексту та алюзії з нагрудником первосвященника й храмовою літургією. Яскравим прикладом поєднання різних написів є торашилд створений у Галичині в 1809/10 рр. [6, с. 141]. Написи згруповані на трьох площинах: верхня — “Святина Господня”, центральна — скрижалі з десятима заповідями, на нижній зазначено, що “це дарунок Еліяхума сина Зева, від імені свого сина, хлопчика Цві Гірш. Щоб Господь благословив його ім'я, допоміг дорости до Тори, до весільної хупи і хороших вчинків (5)570 (1809/10). Схожий текст, а саме: “це дарунок Раббі Давида сина Раббі Ісаака. Від імені своєї доньки Гіттел, Нехай Бог підведе її до весільної хупи та добрих справ (5)531” розташовано на торашилді 1770/01 рр. [6, с. 144-145].

Таким чином, торашиди є втіленням єдності тексту та декоративної функції, важливим духовним і естетичним фактором у ритуальній культурі громади.

Класичним є загальне вирішення композиції торашида у вигляді порталу, що загалом є популярним у єврейському декоративно-ужитковому мистецтві та використовується в оздобленні книг, ктубот, мізрахів, мацев тощо. Прямокутна форма з арковим люнетом була практично ідеальною для зображення порталу з двома колонами (в окремих випадках з елементами

класичних ордерних систем), що підтримують стилізований карниз або арку. Дуже часто у вирішенні композиції торашилда відтворювали форми Арон-га-Кодеш: між двома колонами в центральній частині розташовували зображення стилізованої шафи з відкритими дверцятами з Скрижалями Заповіту або сувоєм Тори посередині. Увінчували символічний Арон-га-Кодеш зображення корони. Мотив корони у вигляді обруча із зімкнутими вгорі раменами або обруча з зубцями є типовим для декоративного вирішення торашилдів як втілення “корони доброго імені”. Інколи корона є окремим елементом, виконаним у техніці карбування, лиття або філіграні та накладена на пластину торашилда, надаючи виробу додаткової пластичності та об’єму, створюючи світлотіньові та фактурні контрасти. Важливу роль торашилда в загальному оздобленні Сувоїв Тори підкреслюють символічні зображення первосвященика Аарона та Мойсея.

Більшість зображень на торашилдах має глибоке символічне значення. На низці виробів зображено миску з глечиком — символ коліна левітів, прислужників у Храмі; двох ведмедів з жердиною на плечах, на якій висять грона винограду, або глечик — образне втілення посланців у землю Ханаанську. Білки з горіхами — втілення прагнення до знань і вивчення Тори. Традиційним у оздобленні торашилдів було зображення орла як одне з метафоричних втілень образу Бога, а також левів, грифонів, оленів.

Вагомим елементом оздоблення торашилдів є рослинна орнаментика, що практично повністю заповнює пластину й часто є візуальним акцентом композиції. Варто зазначити, що правила та особливості створення торашилдів не були чітко регламентованими та прописаними мислителями юдаїзму, а відтак у їхнього оздобленні простежується свобода у виборі орнаментальних мотивів та їх трактування. Більшість пам’яток створені під впливом провідних європейських мистецьких стилів XVIII — XIX ст. У барокових торашилдах використовуються популярні для європейського мистецтва орнаментальні мотиви: натуралістично трактовані квіти — лілії, троянди, гвоздики, півонії, часто об’єднані в букети в кошиках або вазонах; гірлянди дубового, акантового листа, виноградної лози; пальмети; картуші; бандельверк, рольверк і страпворк; архітектурні моти-

ви — колони, карнизи тощо. Яскравим прикладом є барокові торашилди, створені в бродівському осередку Галичини. У декорі низки торашилдів використані мотиви орнаменту рококо, а саме — різноманітної форми рокайль, картуші, ріг достатку, доповнені рослинними мотивами. Орнаменти бароко та рококо використовувалися в оздобленні торашилдів у XVIII — першій половині XIX ст. Зразком є торашилд, створений у Львові в 1800/1 роках, що сьогодні зберігається в Єврейському музеї в Нью-Йорку [6, с. 21]. Від середини XIX ст. орнаменти стають простішими, а їх трактування площинним, часто умовним.

У синагогах Галичини у XVIII — першій третині XX ст. традиційно було кілька торашилдів, у окремих випадках їхня кількість становила десятки. Їх замовляли або дарували синагогам, таким чином долучаючись до матеріального пошанування сувоїв Тори, їх оздоблення та возвеличення провідні діячі єврейських общин краю, купці, ремісничі організації, а також окремі члени громади на честь визначних подій у особистому житті, релігійних свят тощо. Відповідно сьогодні торашилди представлені в численних музейних і приватних збірках усього світу, систематично виставляються як лоти провідних аукціонів юдаїки.

1. Kayser Stephen S. Jewish ceremonial art. — Philadelphia : The Jewish Publication society of America, 1955. — 168 p. 2. Талмуд. Трактат Йома, лист 73; Зогар, ч. II, лист 230. Коментарі Іцхака Абарбанеля (Іспанія-Італія, кінець XV ст.). 3. Романовская Т. Символы веры: история формирования и общая характеристика коллекции иудаики Музея исторических драгоценностей Украины / Т. Романовская // Институт юдаїки. Матер. XII міжнар. наук. конф. “Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи — Єврейське краєзнавство та колекціонування”. 4. Аукціон J Greenstein&co, inc. Antique Jewish Ritual Objects and Art. Lot 61. Apr 26, 2015. — [Електр. ресурс]. — Режим доступу: <https://www.liveauctioneers.com/item/35532681>. 5. Торашилд зберігається в колекції юдаїки Міхаеля Штейнхардта, схожа за композицією пам’ятка зберігається в Єврейському музеї в Нью-Йорку. — [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://www.steinhardtjudaica.com/>. 6. Grafman R. Growning Glory. Silver Torah Ornaments of the Jewish Museum New York / R. Grafman, B.V. Mann. — New York : published by The Jewish Museum, 1996. — 398 p.

Annotation

Nataliya Levkovych. Artistic features of the Galician torashyld of XVIII

- **the first third of the XX century.** In this article the Torah shields, metal, often silver plates that were attached with the chains to the Torah scrolls onto the Torah mantles in the temples are discussed. The aim of this article is to carry out an analysis of the monuments created in Halychyna in the XVIII — the first third of the XX centuries. The history of the phenomenon in the Jewish religious and ritual culture and the connection to ancient traditions are briefly analyzed. Most Torah shields are made of silver (often of quite poor standart) using the techniques of casting, stamping, engraving, chasing, gilding; colored glass and enamel pastes were also used. The vegetable ornaments supplemented by the images of animals: deer, lions, bears, birds, prevail in the decorative ornamentation of the Torah shields. The use of the motif of the Crown, the tablets of the Covenant, an arch with the Torah scrolls inside, figures of Moses and Aaron is traditional. Thus the Torah shields embody the unity of the text and the decorative function, an important spiritual and aesthetic factor in the ritual culture of the community.

Keywords: Torah shields, decoration, text, Torah scrolls.

Аннотация

В статье рассматриваются торашилды, металлические, чаще серебряные пластины, которые крепили в синагогах к Свиткам Торы на цепочках сверху торамантлов. Цель статьи — это анализ произведений, созданных в Галиции в XVIII — первой трети XX в. Большинство торашилдов исполнено из серебра (часто довольно низкой пробы) в технике литья, штампования, гравирования, чеканки, позолоты, также использовали вставки цветного стекла, эмали. Назначение торашилдов определило характер их декоративного оформления. Важную роль в организации композиции играли надписи на иврите, обрамленные орнаментом. В декоративном оформлении доминировала растительная орнаментика, дополненная изображением животных: оленей, львов, медведей, птиц. Традиционным было использование мотива короны, таблиц завета, арки со Свитками Торы посередине, фигур Моисея и Аарона. Торашилды являются воплощением единства текста и декоративной функции, важным духовным и эстетическим фактором в ритуальной культуре общины.

Ключевые слова: торашилд, декор, текст, Свитки Торы.

Ілюстрації:

1, 2. Торашилд. Срібло. Галичина XVIII ст. Аукціонний дім J. Greenstein & co, INC.

3. Торашилд. Срібло, золочення. Львів 1800/01 рр. Єврейський музей, Нью-Йорк.

4. Торашилд. Срібло. Галичина початок XIX ст. Єврейський музей у Нью-Йорку.

1

2

3

4